

Eserleri. Kaynaklarda İbnü'l-Hazzâ'nın *Kitâbü'l-İstinbât li-me'âni's-sünen ve'l-aḥkâm min eḥâdîsi'l-Muvaṭṭa'* (seksen cüz olduğu söylenmektedir), *et-Ta'rif bi-men zükire fi Muvaṭṭa'i'l-İmâm Mâlik min esmâ'i'r-ricâl ve'n-nisâ'* râviyen ve merviyen 'anhü, *el-Büsrâ fi 'ibâreti'r-rü'yâ, Kitâbü'l-İnbâ' alâ (bi-me'â-nî) esmâ'illâhi Te'âlâ (el-İnbâḥ 'an es-mâ'illâh), el-Huṭab ve'l-huṭabâ' (el-Huṭab ve siyerü'l-huṭabâ)* adlı eserleri zikredilmektedir. Bunlardan *et-Ta'rif*'in Fas Hizânetü'l-Karaviyyîn'de bazı nüshaları bulunmaktadır (Sezgin, I, 483; M. Âbid el-Fâsî, I, 186-188). İsimlerin alfabetik olarak sıralandığı eserde ayrıca künye, lakap vb. ile tanınanlara, İmam Mâlik'in güvenilir oldukları konusunda görüş belirttiği râvilerle haklarında cerh değerlendirmesi bulunanlara da birer bölüm ayrılmıştır (M. Âbid el-Fâsî, I, 186).

BİBLİYOGRAFYA :

Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, IV, 733-734; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 93, 242, 267, 477, 481, 513; İbn Beşkûvâl, *eş-Sıla*, II, 478-480; Dabbî, *Buḡyetü'l-mültemis*, Kahire 1967, s. 146; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, XIX, 108-109; Zehebi, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XVII, 444-445; Safedî, *el-Vâfi*, V, 196; Yâfi, *Mir'âtü'l-cenân*, III, 29; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzeheb*, II, 237-238; Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebir* (nşr. Muhammed el-Ya'lâvî), Beyrut 1411/1991, VII, 422-423; Mahlûf, *Şecere'tü'n-nür*, I, 112; A. G. Palencia, *Târîhu'l-fikri'l-Endelüsî* (trc. Hüseyin Münis), Kahire 1955, s. 12, 422-423; Sezgin, *GAS*, I, 483; M. Âbid el-Fâsî, *Fihrisü maḥṭûṭâtî Hizâneti'l-Karaviyyîn*, Dârülbeyzâ 1399/1979, I, 186-188; *Mecmû'a muḥṭâre li-maḥṭûṭât 'Arabîyye nâdire min mektebât 'amme fi'l-Mağrib* (haz. Merkezü'l-Hademât ve'l-ebhâsi's-sekâfiyye), Beyrut 1407/1986, s. 125-127; Meryem Safevî, "İbn Haz-zâ", *DMBİ*, III, 341-344.

AHMET ÖZEL

İBNÜ'L-HEBBÂRİYYE

(ابن الهبارية)

Ebü Ya'lâ Nizâmüddîn eş-Şerif
Muhammed b. Muhammed b. Sâlih
el-Hâşimî el-Bağdâdî
(ö. 509/1115)

Arap şairi ve edibi.

414 (1033) yılında Bağdat'ta dünyaya geldi. Azerbaycan'da doğup Bağdat'ta yetiştiği de rivayet edilmektedir (İbn Hacer, V, 367). İlk Abbâsî halifesi Seffâh'ın yeğeni Emir İsâ b. Mûsâ'nın (ö. 167/783) soyundan geldiği için Şerif, Hâşimî ve Abbâsî lakap ve nisbeleriyle anılır. Annesine nisbetle İbnü'l-Hebbâriyye künyesiyle tanınan şairin bazı kaynaklarda Nizâmülmülk tarafından kurulan Nizâmîye medreselerinde okuduğu kaydediliyorsa da

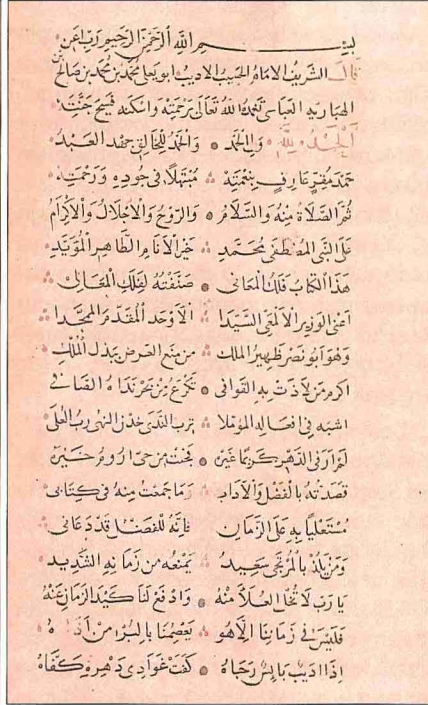
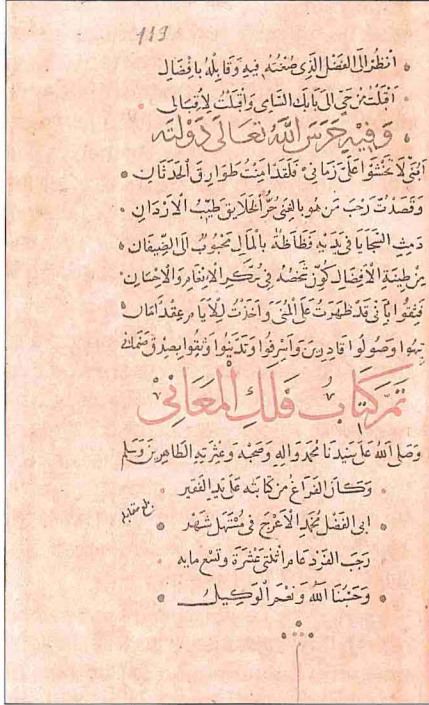
459'da (1067) inşası tamamlanan Nizâmîye'de öğrenci olması tarih bakımından mümkün görünmemektedir. Zamanın âlim ve edipleriyle istişarede bulunmak, eserlerini telif ederken medresenin zengin kütüphanesinden faydalanmak için burayı zaman zaman ziyaret etmiş olabilir. İbnü'l-Hebbâriyye, İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, Ebû Abdullah et-Taberî, Kiyâ el-Herrâsî ve Gazzâlî gibi Nizâmîye medreselerine mensup ünlü âlimler arasındaki ateşli kelâm tartışmalarına katılmamış, daha çok hadis rivayeti ve ensâb ilmiyle meşgul olmuştur.

Dedeside de şair olan İbnü'l-Hebbâriyye'nin Abbâsî Veziri Amîdüddeve İbn Cehîr ile Selçuklu Sultanı Alparslan'ın veziri Nizâmülmülk için methiyeler yazdığı, methiyelerine karşılık Nizâmülmülk'ten büyük ihsan gördüğü kaydedilmektedir. Ancak daha çok hicve meyilli olduğundan methiyelerine fazla devam etmemiş, övdüğü kişileri bir süre sonra yerdüğinden onlarla arası bozulmuştur. Kaynaklarda bu konuyla ilgili bazı olaylar anlatılmaktadır. Bir defasında yazdığı iki kıtanın birinde Nizâmülmülk'ü övmüş, diğerinde hicvetmişti. Huzuruna çıktığı zaman methiye yerine yanlışlıkla hicviyyeyi vezire takdim edince Nizâmülmülk ona alacağı mükâfatın iki katının verilmesini emretmişti. İbnü'l-Hebbâriyye özür dilemişse de Nizâmülmülk divandan tahsisatını alması hususunda ısrar etmişti. Nizâmülmülk ile arasında düşmanlık ve rekabet bulunan Vezir Tâcülmülk, İbnü'l-Hebbâriyye'ye Nizâmülmülk'ü hicvetmesi için para vaad etmiş, İbnü'l-Hebbâriyye bu teklifi önce, "Nimetinden başka bir şey görmediğim bir kişiyi nasıl hicvederim" diyerek reddetmişse de Ebü'l-Ganâim'in ısrarı karşısında Nizâmülmülk'ü hicvetmiştir (*Şi'ru İbni'l-Hebbâriyye*, s. 98). Nizâmülmülk, bir rivayete göre olgunluk göstererek bunu gözmezlikten gelmiş ve şaire ihsanını arttırarak 500 dinar vermiştir. Diğer bir rivayete göre ise şairin öldürülmesini emretmiş, ancak Hanefî fakihi Sadreddin Muhammed Hucendî'nin araya girmesiyle affedilmiştir. İbn Cehîr, 484 (1091) yılında kayınpederi Nizâmülmülk'ün sayesinde ikinci defa vezir olduğu zaman İbnü'l-Hebbâriyye'nin onun hakkında yazdığı hicviyye (*a.g.e.*, s. 75) bütün halkın ağzında dolaşmaya başlamış, hicviyyede kendisi de yerildiğinden halife şairin idam edilmesini emretmiş, şair bu olaydan da Sadreddin Hucendî'nin sayesinde kurtulmuştur. Ardından İsfahan'a giden İbnü'l-Hebbâriyye, Melikşah'ın

vefatından sonra Tâcülmülk ve Nizâmülmülk'ün uğradığı feci âkibet üzerine İsfahan'da kalamayıp 485'te (1092) Kirman'a gitti. Burada iltifatına mazhar olduğu Selçuklu Sultanı İrânşâh için methiye yazdı (*a.g.e.*, s. 89). Kirman'ın ileri gelen şahsiyetleri için de methiyeler kaleme aldıysa da buradaki hayatı sıkıntı içinde geçti. 509 (1115) yılında Kirman'da vefat etti; 504'te (1111) öldüğüne dair rivayetler de vardır.

İbnü'l-Hebbâriyye, Hz. Hüseyin için nazmettiği bir kasidesinden dolayı (*a.g.e.*, s. 175) birçok kaynakta Şii olarak tanıtılmaktadır. Ancak Hz. Hüseyin sevgisine dair şiir nazmeden her şairin Şii olarak nitelendirilmesi doğru değildir. Onun, tamamı Şii-İmâmî olan Kum şehri hakkında ağır hicviyye yazması Şii olmadığını gösteren önemli bir delildir.

Eserleri. 1. *Dîvân (Şi'ru İbni'l-Hebbâriyye)*. İbn Hallikân, şairin dört ciltlik bir divanının bulunduğunu söylerse de bu eser zamanımıza ulaşmamıştır. Muhammed Fâiz Senkerî Tarâbüşî, İbnü'l-Hebbâriyye'nin şiirlerini çeşitli kaynaklardan derleyip tahkik ederek *Şi'ru İbni'l-Hebbâriyye* adıyla yayımlamıştır (Dimaşk 1997). 900 beyte yakın şiirin yer aldığı eserde hicviyyelerin, özellikle de alaylı ve müstehcen hicivlerin yoğunluğu dikkat çekmektedir. Eserde başta Abbâsî Halifesi Muktedî-Biemrillâh ile veziri İbn Cehîr ve hâmisî Nizâmülmülk olmak üzere ileri gelen devlet adamları için yazılmış hicviyyeler bulunmaktadır. Arap edip ve şairlerine gereken değer verilmemesi sebebiyle topluma karşı duyduğu karamsarlığın İbnü'l-Hebbâriyye'nin şiirlerine alaylı yergi şeklinde yansıdığı görülmektedir. Alaylı hiciv üslûbunda İbn Sükkere el-Hâşimî ile İbnü'l-Haccâc'ın etkisi görülür. Dostu şair Bârî el-Bağdâdî ve sitemleriyle ünlü şair Ebîverdi'ye yönelttiği hicviyyesinin yanında ezberci, kafası çalışmayan öğretmenlere yönelttiği yergisi ilginçtir. Eserde Selçuklu sultanı, vezir ve vali gibi devlet adamları için nazmetmiş olduğu methiyeleri abartılı yiğitlik ve cömertlik tasvirleriyle örülüdür. Genellikle methiyelerinin giriş kısımlarında yer alan gazelleriyle müstehcenliğe kaçan diğer gazellerinde İbnü'l-Haccâc'ın etkisi görülür. Şiirlerinde umumiyetle tabiat, manzara, savaş, yoksulluk, kalem ve divit tasvirleri yaptığı gözlenmektedir. Az sayıdaki mersiyyelerinde, ruhun ölümsüzlüğünü savunan filozoflarla geleceği bildiğini iddia eden münecimileri eleştirerek mersiyyeye felsefî bir bakış açısı getirmiştir. Şi-

İbnü'l-Hebbâriyye'nin *Felekü'l-me'ânî* adlı eserinin ilk ve son sayfaları (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4157)

irlerinde ailesinin kalabalık olduğundan ve geçim sıkıntısından söz eden şairin hayata bakışının karamsar olduğu söylenebilir. 2. *Netâ'icü'l-fiṭne fi nazmi Kelile ve Dimne*. İbnü'l-Hebbâriyye, İbnü'l-Mukaffa'nın Pehlevî dilinden Arapça'ya çevirdiği *Kelile ve Dimne*'yi 494 (1101) yılı civarında sade ve akıcı bir dille nazma çekmiştir. Şair kitabın sonunda eseri Kirman'da on günde nazmettiğini belirtmiştir. *Kelile ve Dimne*'ye ait zamanımıza tam olarak intikal eden ilk manzume olan eser 1304 (1886) ve 1307 (1889) yıllarında Bombay'da basılmış, ayrıca Hûrî Ni'metullah el-Esmer tarafından Lübnan'da (1900) yayımlanmıştır. 3. *Felekü'l-me'ânî*. Nizâmülmülk'ün kâtiplerinden Felekü'l-Meâlî Zahrülmülk'e (Ebû Nasr Saîd el-Kâşânî) takdim edilen kitap, on iki bölümünden meydana gelmiş manzum ve mensur fıkralar içeren bir çeşit antolojidir (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4157). 4. *Kitâbü's-Şâdh ve'l-bâğım*. *Kelile ve Dimne* türünde ahlâkî hikâyelerden oluşan eser Arap edebiyatında fabl türünde ilk manzum hikâyedir. Kitap bir Hintli ile bir İranlı'nın tartışması ile başlamaktadır. Her ikisi de kendi ülkesini övmekte, Hintli satrançla, İranlı tavlayla övünmektedir.

Eser Doğu'da büyük rağbet görmüş, çeşitli baskıları yapılmıştır. İbnü'l-Hebbâriyye, on yılda yazdığı bu kitabı Mezyediler'den Sadaka b. Mansûr'a ithaf etmiştir. İbn Hicce el-Hamevî eseri *Tağrîdetü's-şabâh* adıyla kısaltmıştır (Lekneve 1264/1847; Kahire 1292; Beyrut 1304; nşr. M. Sâdık – Seyyid Haydar el-Hüseynî, Bağdad 1343; nşr. İzzet el-Attâr, Kahire 1355). 5. *Kitâbü'l-Akâ'it*. Muhtemelen bir sözlük çalışması olup İbn Hacer el-Askalânî'nin *Lisânü'l-Mizân*'ında adı *el-Lağâ'it* olarak geçmektedir. 6. *Urcûze fi's-şat-ranc* (nşr. Lovîş Şeyho, *Mecelletü'l-Mes-rık*, XIII/1 [1910]). 7. *Nazmü Risâleti Hay b. Yakzân li'bn Sînâ*. İbn Sînâ'nın risâlesinin manzum şekli olup imtihan için sorulan bir soruya cevap olarak nazmedilmiştir. Risâlenin bilinen tek nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (III. Ahmed, nr. 3268/5).

İbnü'l-Hebbâriyye'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Kitâbü'l-Mecdî* (Mecdüddin el-Kummî için yazılmıştır), *er-Red'alâ Ebi Muhammed el-Gundecânî*, *Zecrû'n-nâbih* (Ebû'l-Alâ el-Maarî'nin *Sıktû'z-Zend*'ini eleştirenlere reddiyedir), *Zikrû'z-zıkr ve fazlû's-şî'r*, *Urcûze fi zemmi'l-havânik ve'l-mid-*

râs, *Nüzhetü'l-ahibbâ* (edebiyata dair manzum bir eserdir, bk. *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 79).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Hebbâriyye, *Şi'ru İbnî'l-Hebbâriyye* (nşr. Muhammed Fâiz Senkerî Tarâbîşî), Dimaşk 1997, tür.yer.; ayrıca bk. neşreden giriş, s. 9-68; İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, Kahire 1927, s. 218; Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 626; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl), Kahire 1294, s. 437; İmâdüddin el-İsfahânî, *Harîdetü'l-kâş ve cerîdetü'l-âşr* (nşr. Muhammed Behcet el-Eserî – Cemîl Saîd), Bağdad 1964, II, 70-73; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 453-457; Safedî, *el-Vâfi*, I, 130-133; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIX, 392; İbn Fazlullah el-Ömerî, *el-Mesâlik*, XV, 531-533; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, V, 367-368; *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 79; Ali Cevâd Tâhir, *eş-Şi'rü'l-Arabî fi'l-İrâk ve bilâdi'l-Acem fi'l-âşri's-Selcûkî*, Beyrut 1961, I, 124-145; Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edeb*, V, 421-423; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), VII, 23; Ali Sevim, *Selçuklular Tarihi*, s. 51-52; D. S. Margoliouth, "İbnülhaccâc", *IA*, V/2, s. 855-856; C. Brockelmann, "Kelile ve Dimne", a.e., VI, 557; Ch. Pellat, "İbn al-Habbâriyya", *EF* (İng.), III, 774-775; Seyyid Muhammed Seyyidî, "İbn Hebbâriyye", *DMBİ*, V, 99-102.

İNCİ KOÇAK

İBNÜ'L-HEYSEM

(ابن الهيثم)

Ebû Ali Muhammed b. el-Hasen
b. el-Hasen b. el-Heysen
el-Basrî el-Misrî
(ö. 432/1040 [?])

Optiğin gelişmesine yaptığı
önemli katkılarla tanınan
Ortaçağ'ın en büyük fizikçisi;
matematikçi-astronom, filozof.

Batı dünyasında Alhazen, Alhacen veya Avenetan, Avennathan adlarıyla bilinir. Büyük bir şöhrete sahip olduğu halde hayatına dair yeterli bilgi yoktur. İbn Ebû Usaybia, onun 417'de (1026) altmış üç yaşında iken kaleme aldığı müellif hattı otobiyografik bir risâlesini bularak çalışma tarzı, uyguladığı yöntem, o tarihe kadar okuduğu ve yazdığı eserler üzerine verdiği bilgileri günümüze aktarmıştır. Buna göre 354 (965) yılı civarında doğduğu anlaşılan İbnü'l-Heysen aslen Basralıdır ve Bağdat, Dimaşk, Kahire gibi dönemin ilim ve kültür merkezlerine seyahatler yaparak öğrenimi sırasında elde ettiği akli ilimlere, özellikle felsefe, mantık, matematik, astronomi ve tıba dair bilgi ve görgüsünü geliştirdi. Bir ara Büveyhîler yönetimindeki Basra'da vezir unvanıyla divan görevlisi olarak çalıştıysa da ilmi araştırmalarını engelleyen bu görevden bir süre sonra ayrıldı. Fâtımî Halifesi